

УДК 342.722

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.03>

ЧЕЧЕРСЬКИЙ В. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
прокурор відділу
Генеральної прокуратури України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ

Анотація. Визнання факту, що право на репродуктивне відтворення набуває властивостей основного права людини, дозволить зробити значущий висновок про можливість його міжнародно-правового захисту. Це своєю чергою буде вказувати на міжнародне визнання репродуктивних прав і їх гарантування за допомогою наднаціональних правових механізмів. Світове співтовариство, виробивши певний стандарт, зможе пред'явити його для виконання будь-якій державі.

Розвиток репродуктивних технологій, поява нових методів штучного запліднення, клонування, постмортальна репродукція не могли залишити осторонь необхідність їх правового регулювання, у тому числі на міжнародному рівні.

Стаття присвячена міжнародному гарантуванню права людини на репродуктивне відтворення та пов'язаних з цим репродуктивних прав. Досліджено генезис сприйняття світовим співтовариством цих прав, тенденції до постійного розширення їх змісту. Здійснено класифікацію юридичних гарантій та підкреслено їх взаємозв'язок.

Особливу увагу звернуто на наднаціональне забезпечення прав людини у сфері репродукції, створення міжнародних нормативного та інституційного механізмів гарантування цього права. Розкрито вагому роль Організації Об'єднаних Націй, міжнародних судів та інституцій, Всесвітньої організації охорони здоров'я у розвитку правової політики у репродуктивній сфері.

Підкреслено значення із досліджуваного питання міжнародних неурядових організацій, зокрема Всесвітньої медичної асоціації.

Окремо виділено проблематику міжнародного врегулювання таких спірних питань, як клонування, редагування геному людини.

Зроблено висновки про необхідність удосконалення гарантування та захисту фундаментального права людини на репродуктивне відтворення, у тому числі через передбачення конкретних санкцій за його порушення.

Ключові слова: права людини, природні права, право на репродуктивне відтворення, репродуктивні права, міжнародне регулювання прав людини.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина є однією з найважливіших функцій сучасних демократичних держав, що гарантуються Конституцією. У цьому контексті важливе значення

для права людини на репродуктивне відтворення набуває його захист та забезпечення гарантій реалізації правомочностей, що складають зміст цього права.

При цьому сьогодні не вироблено єдиних уніфікованих стандартів в означеному питанні, особливо відносно таких нових можливостей, як донатія репродуктивних клітин, постмортальна репродукція, клонування та редагування геному людини тощо. Щодо окремих правомочностей встановлено заборони та обмеження, у тому числі на міжнародному рівні, які, проте, переважно не наповнені конкретними санкційними механізмами, що робить їх здебільшого декларативними.

Стан дослідження. Регулювання прав людини у репродуктивній сфері в міжнародних актах неодноразово було предметом дослідження науковців. Значну увагу цій тематиці присвячено І. Венедіктовою, А. Головащук, Т. Кириченко, Н. Старіковою, К. Ксьондзик та іншими. Проте здебільшого ними розглянуто питання загального врегулювання репродуктивних прав людини на міжнародному рівні. Як наслідок, акцентовано увагу не стільки на фундаментальному праві людини на репродуктивне відтворення, як на інших, пов'язаних з ним репродуктивних правах.

Мета статті полягає у дослідженні гарантій права людини на репродуктивне відтворення та їх міжнародно-правового закріплення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, найголовніша практична цінність прав і свобод людини полягає в їх реальності, тобто в тому, якою мірою проголошені державою права та свободи здійснюються в їх практичному буденному житті. Водночас реальність їх гарантій знаходить прояв, з одного боку, у їх правовому закріпленні, з іншого – у недопущенні будь-яких порушень та утисків прав і свобод з боку держави чи інших суб'єктів суспільних відносин [1, с. 130–131]. Зазначене цілком поширюється і на право людини на репродуктивне відтворення та його реалізацію.

Реалізація охоронюваних законом інтересів у репродуктивних правовідносинах є мультиаспектною і зачіпає індивідуальні (приватні) та публічні інтереси, морально-етичні засади суспільства та приватні інтереси носія цих прав, а також може стосуватися інтересів іншої фізичної особи (наприклад, іншого з подружжя, сурогатної матері), інтересів зачаті, але не народженої дитини [2, с. 49].

Загалом система гарантій прав і свобод особи є досить складною та розгалуженою через існування різних факторів, які забезпечують реальність таких прав і свобод. Їх систематизація здійснюється по-різному, адже існує велика кількість теорій, доктрин, ідей стосовно класифікації останніх. Багатоманітність точок зору зумовлена різними дослідницькими підходами до цього питання, інтересами вчених тощо [3, с. 60].

Під гарантіями права людини на репродуктивне відтворення слід розуміти відповідні засоби, умови, способи, фактори, їх сукупність, які сприяють його реалізації. Саме по собі юридичне закріплення цього права ще не означає можливість його реалізації та захисту.

Гарантії права людини на репродуктивне відтворення є різними та класифікуються залежно від критерію, який обирається. За ознаками тієї сфери суспільних відносин, у яких вони формуються, їх можна поділити на:

– економічні, що полягають у наданні державою матеріальних (економічних) стимулів, у тому числі для народження дітей, використання репродуктивних технологій, застосування засобів контрацепції тощо. На міжнародному рівні ці гарантії проявляються через приписи необхідності соціального захисту вагітних, надання матеріальної допомоги у зв'язку з народженням дитини, визначення переліку безкоштовних медичних послуг з метою охорони репродуктивного здоров'я тощо;

– політичні, суть яких перш за все проявляється через проведення міждержавної та державної політики у сфері народонаселення, зокрема стимуляції (обмеження) його приросту, створення додаткових гарантій, пов'язаних із вагітністю та пологами або наявністю неповнолітніх чи малолітніх дітей, тощо;

– юридичні гарантії, тобто нормативне закріплення і гарантування суб'єктивних прав осіб у репродуктивній сфері, у тому числі пов'язаних із можливістю здійснення репродуктивного вибору, вибору методів допоміжних репродуктивних технологій, зокрема сурогатного материнства, закріплення прав на застосування контрацепції та штучне переривання вагітності тощо. Наприклад, відповідно до ст. 16 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачено однакові права для чоловіків і жінок вільно вирішувати питання про кількість дітей і проміжки між їх народженням та доступу до інформації, освіти, а також засобів, які дозволяють їм здійснити це право [4]. У більшості держав передбачено сукупність закріплених в актах законодавства умов, які повинні гарантувати особі добровільний та вільний репродуктивний вибір. Окремі з країн безпосередньо гарантують це право та пов'язані з ним репродуктивні права на законодавчому рівні. В преамбулі Закону Республіки Молдова «Про репродуктивне здоров'я» визначено, що цим законом визнаються, регулюються і гарантуються права людини на репродуктивне здоров'я, які є невіддільною частиною прав людини [5];

– ідеологічні гарантії, тобто гарантії сприйняття суспільством, державою, окремими спільнотами та індивідами через свідомість, зокрема правову свідомість, культуру, традиції права для кожної людини на репродуктивне відтворення чи відмови від його реалізації.

Вважаємо, що окремим самостійним різновидом слід виділити соціальні гарантії, які створюють додаткові умови соціального забезпечення, що не зводяться винятково до економічних або ідеологічних чинників.

На створенні додаткових національних гарантій для жінок і дівчаток, а також неповнолітніх наполягають Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація здоров'я, інші уповноважені міжнародні інституції. Прикладом цього є п. 7 ст. 6 Закону Республіки Молдова «Про репродуктивне

здоров'я», де встановлено, що у разі вагітності дівчаток-підлітків їм гарантується і забезпечується право на продовження навчання під час вагітності і після пологів [5].

Таким чином, соціальні гарантії права людини на репродуктивне відтворення – це симбіоз економічних, політичних та ідеологічних гарантій, комплексне поєднання яких створює абсолютно новий вид гарантування її права на продовження роду.

Водночас вищезазначений поділ є досить умовним, оскільки названі вище гарантії є взаємопов'язаними та взаємозалежними, внаслідок чого відсутність одних з них суттєво впливає на інші аж до їх нівелювання. Наприклад, закріплюючи право на штучне переривання вагітності у спільноті, яка притримується суворих релігійних канонів щодо заборони абортів, навряд чи можна очікувати, що жінка зможе вільно зробити свій, навіть законодавчо гарантований, репродуктивний вибір.

Своєю чергою серед юридичних гарантій можна виділити дві групи: гарантії реалізації (конкретизація меж прав і свобод; юридичні факти, з якими пов'язується їх реалізація; процесуальні форми втілення прав і свобод; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної, ініціативної їх реалізації); гарантії охорони (нагляд і контроль за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків порушень; правовий захист; юридична відповідальність; профілактика та запобігання правопорушенням) [6, с. 144]. У цьому контексті як гарантію права людини на репродуктивне відтворення слід виділити юридичне закріплення підстав та меж його обмеження. Наприклад, у державах, де дозволено штучне переривання вагітності, законодавчо встановлені не тільки порядок його проведення, але і обмеження в реалізації цієї правомочності, у тому числі пов'язані з наявністю медичних протипоказань, строку вагітності, інших факторів.

Однак сьогодні остаточно не сформовані механізми гарантій і захисту права людини на репродуктивне відтворення. Враховуючи бурхливий розвиток технологій у галузі репродуктивного відтворення залишається констатувати, що неспеціалістам, якими є юристи та працівники більшості державних органів, досить важко зрозуміти, у чому полягає суть та яким чином повинні гарантуватися і охоронятися правомочності людини у цій сфері.

Так, сучасне розуміння репродуктивного права сформульовано на Конференції з народонаселення в Мехіко (1985) наступним чином: «Всі пари і окремі особи мають фундаментальне право на прийняття вільного та відповідального рішення щодо кількості дітей і тривалості періоду між їх народженням, а також доступу до інформації, освіти і засобів для забезпечення цього права». Основною зміною є розширення категорії осіб, які мають право репродуктивного рішення, до окремих осіб і пар [7, с. 23]. Проте до цього часу в більшості держав, у яких на конституційному рівні закріплено однакові права чоловіка і жінки, їх рівність у сімейних відносинах і

на законодавчому рівні, відсутні навіть формальні гарантії застосування допоміжних репродуктивних технологій чоловіками-одинаками.

Охорона, у тому числі захист права людини на репродуктивне відтворення, складається із двох взаємодоповнюючих складників: нормативного та інституційного. У своїй сукупності вони містять такі елементи: по-перше, правові норми, що закріплюють статус і можливість його захисту, систематизовані в правові інститути різних галузей права та спеціальні юридичні процедури, що дозволяють фактично реалізовувати право на репродуктивне відтворення або захистити його. По-друге, органи загальної компетенції, які в межах своїх повноважень ухвалюють рішення у сфері репродуктивного відтворення (Уряд, парламент, окремі органи виконавчої влади, які уповноважені проводити політику у сфері народонаселення та репродуктивного відтворення), і спеціально уповноважені органи, чия діяльність безпосередньо спрямована на забезпечення державних гарантій, захисту, відновлення порушених прав у репродуктивній сфері. Окреме чільне місце займають міжнародні інституції, у тому числі Всесвітня організація здоров'я, Всесвітня медична асоціація тощо.

Поряд з механізмами закріплення гарантій і національного захисту не менш вагоме значення мають норми міжнародного права, які складають частину юридичних гарантій і засобів захисту.

Незважаючи на те, що Генеральна Асамблея ООН визнала суверенітет держав щодо формулювання та забезпечення їх демографічної політики, нею ж закріплено, що така політика повинна здійснюватися з урахуванням того, що кожна окрема сім'я має право вільно приймати рішення щодо її розміру [8, с. 47].

На міжнародних конференціях по народонаселенню, в низці міжнародних актів підкреслюється право на захист від будь-яких свавільних і насильницьких дій та намірів з боку установ, посадових осіб, окремих громадян, які порушують репродуктивні права людини і завдають шкоди її репродуктивному здоров'ю.

Особливу увагу звернуто на гарантування рівності чоловіків і жінок, недопущення дискримінації за гендерною ознакою. Наприклад, ст. 12 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачено, що Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі охорони здоров'я, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок доступ до медичного обслуговування, зокрема в тому, що стосується планування розміру сім'ї [4].

Зважаючи на досягнення науки, міжнародним співтовариством вироблено низку загальних правил, принципів, якими повинні керуватися Держави-учасниці у репродуктивній сфері, та в питаннях репродуктивного відтворення людини завдяки науково-технічному розвитку.

Одним із найбільш вагомих міжнародних актів слід визнати Загальну декларацію про геном людини і права людини від 11.11.1997. Відповідно до ст. 6 Загальної декларації за ознакою генетичних характеристик ніхто не

може піддаватися дискримінації, цілі або результати якої являють собою посягання на права людини, основні свободи і людську гідність [9].

На регіональному рівні не менше значення має Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 року.

Вона містить декілька важливих приписів, які покликані захистити людину та її нащадків від протиправних втручань на генетичному рівні, а саме:

- заборону будь-якої форми дискримінації особи за ознакою її генетичної спадковості;
- тести, які прогнозують генетичні захворювання або які дозволяють визначити особу як носія гена, що відповідає за захворювання, чи виявити генетичну схильність чи сприйнятливність до того чи іншого захворювання, можуть проводитися тільки в інтересах здоров'я або для наукових досліджень, пов'язаних із інтересами здоров'я, та з урахуванням відповідних консультацій спеціаліста-генетика;
- втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях і тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків;
- використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю;
- заборону створення людських ембріонів для дослідних цілей;
- необхідність забезпечення належного захисту ембріона *in vitro*;
- тощо [10].

Вагому роль у гарантуванні захисту прав людини у репродуктивній сфері мають міжнародні інституції, такі як Організація Об'єднаних Націй з її спеціалізованими установами, зокрема Всесвітньою організацією охорони здоров'я, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, а також Комітетом з прав людини ООН.

На Всесвітню організацію охорони здоров'я як спеціалізовану інституцію ООН у сфері охорони здоров'я покладено виняткову відповідальність щодо впровадження права на репродуктивне здоров'я шляхом координування діяльності уповноважених органів на міжнародній арені.

З метою виконання покладених цілей та завдань ця міжнародна організація реалізує різні програми із захисту репродуктивних прав та репродуктивного здоров'я, у тому числі щодо: здоров'я матерів, новонароджених, дітей та підлітків; статевого та репродуктивного здоров'я; людської геноміки у всесвітній системі охорони здоров'я тощо.

Загальною декларацією про геном людини і права людини 1997 року на ЮНЕСКО покладено обов'язок заохочувати й розвивати дослідження етичних проблем і вживати відповідних заходів у зв'язку з наслідками науково-технічного прогресу у сферах біології та генетики в рамках дотримання прав людини і основних свобод [9].

Під егідою ЮНЕСКО ухвалені Загальна декларація про геном людини та права людини 1997 року та Міжнародна декларація про генетичні дані людини 2003 року, інші міжнародні документи.

Крім того, кожна міжнародна регіональна система створила власну систему гарантування і захисту прав людини. Наприклад, у Європі значне місце в цій системі посідає Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи тощо; в Північній та Південній Америках – Міжамериканська комісія з прав людини та ін.

Так, Радою Європи значну увагу зосереджено на питаннях біоетики, а також геному людини. Серед іншого, нею прийнято низку документів відносно людського геному, клонування, створення біобанків, статусу ембріону та плоду, використання допоміжних репродуктивних технологій на умовах *in-vitro* тощо.

Міжамериканською комісією порушувалися такі питання, як примусова стерилізація (*María Mamerita Mestanza Chávez v Peru and IV v Bolivia*); відмова у проведенні абортів, дозволеного законом (*Paulina del Carmen Ramírez Jacinto v México*); заборона практики *in vitro* запліднення (*Ana Victoria Sanchez Villalobos y otros v Costa Rica, Artavia Murillo et al v. Costa Rica*) та інші [8, с. 140–141].

Однак найсуттєвішим є вплив міжнародних судових інстанцій, таких як Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський Суд з прав людини та народів. Національні законодавства зобов'язані створювати механізми, які б гарантували можливість захисту своїх прав у міжнародних судових інстанціях.

Серед суб'єктів забезпечення права людини на репродуктивне відтворення особливе значення мають недержавні організації, вплив яких на відносини, що складаються у сфері охорони репродуктивного здоров'я, є невіддільним атрибутом громадянського суспільства. Значний інституційний вплив на впровадження методики лікування безпліддя за допомогою репродуктивних технологій, захист прав пацієнтів під час лікування безпліддя здійснює Всесвітня медична асоціація. Нею прийнято низку декларацій, положень та інших документів щодо запліднення *in vitro*, медичного абортів, планування сім'ї, використання контрацепції, генетичної інженерії тощо.

Висновки. Декларуючи право людини на репродуктивний вибір, натепер не можна стверджувати, що остаточно сформовані механізми його гарантій і захисту. Переважно це пов'язано із занадто загальним і формальним визначенням цього права у національних законодавствах, особливо в тих, в яких відсутні спеціалізовані законодавчі акти, що призводить до появи досить абстрактних норм, які його повинні забезпечити.

Наведене характерне і для України, в якій немає спеціального законодавчого акту, що регламентує реалізацію людиною права на репродуктивне відтворення та пов'язаних з ним репродуктивних прав, застосування допоміжних репродуктивних технологій. При цьому інституційні форми захи-

сту нездатні забезпечити дієву охорону та захист цього фундаментального права за відсутності належного нормативного забезпечення.

Вищезазначене вимагає переосмислення прав людини у репродуктивній сфері, закріплення права людини на репродуктивне відтворення як фундаментального, створення реальних гарантій його реалізації та захисту, у тому числі шляхом встановлення відповідальності за порушення цього права.

Література:

1. Пархоменко Н.М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 130–137.
2. Венедіктова І. Реалізація і захист інтересів осіб у репродуктивних правовідносинах. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 46–50.
3. Мацькевич М.М. Класифікація гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 60–65.
4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення 18.04.2019).
5. О репродуктивном здоровье: Закон Республики Молдова от 15.06.2012 № 138. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=344838 &lang=2> (дата звернення: 11.06.2019).
6. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности : монография. Москва : Норма, 2017. 448 с.
7. Соловьев Е.Г. Репродуктивные права как элементы конституционных прав и свобод человека и гражданина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования филиал «Московского государственного открытого университета» в г. Кропоткине. Владикавказ, 2010. 182 с.
8. Ксьондзик К.В. Становлення договірних та інституційних засад міжнародно-правового захисту соматичних та репродуктивних прав людини : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2017. 204 с.
9. Загальна декларація про геном людини і права людини від 11.11.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 05.06.2019).
10. Конвенція Ради Європи про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення 15.04.2019).

Checherskiy V. International legal warranties of human rights for reproductive procreation

Summary. Recognition of the fact that the right to reproductive procreation acquires the fundamental rights of a human being will make a significant conclusion about the possibility of its international legal protection. This, in turn, will point to the international recognition of reproductive rights and their safeguarding through supranational legal

mechanisms. Having set a certain standard, the world community will be able to present it to any country.

The development of reproductive technologies, the emergence of new methods of artificial insemination, cloning, post-mortem reproduction could not leave aside the need for their legal regulation, including the international level.

The article focuses on the international guarantee of human rights to reproductive procreation and related reproductive rights. The genesis of the world community's perception of these rights and the tendency of constantly expanding their content have been investigated. The legal guarantees are classified and their relationship is emphasized.

Particular attention was paid to the supranational protection of human rights in the field of reproduction, the creation of regulatory and institutional mechanisms for guaranteeing this right. The important role of United Nations, international courts and institutions, the World Health Organization in the development of legal policy in the reproductive field has been revealed.

The role of the researched issue of international non-governmental organizations, in particular the World Medical Association, is emphasized.

The international regulation of such controversial issues as cloning, editing of the human genome is highlighted separately.

Conclusions were made about the need to improve the guarantee and protection of the fundamental human right to reproductive procreation, including by providing for specific sanctions for its violation.

Key words: human rights, natural rights, right to continue of the genus, reproductive rights, international regulation of human rights.